

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

30-SENTABR

ANDIJON, 2024

XIX ASR IKKINCHI YARMI – XX ASR BOSHLARIDA TURKISTON O‘LKASIDA
ME‘MORCHILIKNING XOS XUSUSIYATLARI

BOTIROV BOBURMIRZO BAHODIR O‘G‘LI

O‘zbekiston Milliy universiteti Tarix fakulteti 2-kurs magistranti

Email: boburbotirov481@gmail.com

Tel: +998900322606

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi Turkistonning XIX asr ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida me‘morchilik sohasida yuz bergan o‘zgarishlar, ularga ta‘sir etgan omillar, yangi uslublarning paydo bo‘lishi, me‘morchilikning rivojlanish tarzi haqida so‘z boradi. Tezisdagi, shuningdek, o‘lkada me‘morchilik sohasida olib borilgan ishlar hamda bu o‘zgarishlarning ijobiy va salbiy jihatlari muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: me‘morchilik uslublari, rus qal‘alari, arxitektor, an‘anaviy me‘morchilik, pishiq g‘isht, metall konstruksiya, qurilish materiallari, pechka, radial – halqa, tarh.

KIRISH. Turkistonda Rossiya imperiyasi tomonidan XIX asrning ikkinchi yarmida o‘rnatilgan mustamlakachilik tuzumi nafaqat mahalliy aholini siyosiy huquqlardan mahrum etdi, balki milliy madaniy qadriyatlarini tahqirladi. Turkistonda bu davrda juda ham murakkab ijtimoiy-siyosiy hodisalar bilan bir qatorda, uning madaniy hayotida ham jiddiy o‘zgarishlar ro‘y berdi. Jumladan, me‘morchilikda ham tub o‘zgarishlar ro‘y berdi. Podsho Rossiyasi ta‘sirida o‘lkaga Yevropa me‘morchiligi an‘analari va uslublari ham majburiy ravishda kirib kela boshladi. Ushbu tezis bu davrda me‘morchilikda yuz bergan o‘zgarishlar va uning o‘ziga xos xususiyatlari haqida qisqacha ma‘lumot beradi.

ASOSIY QISM. XIX asr ikkinchi yarmi – XX asrning boshlarida Turkistonga ruslar bosqini natijasida yangicha yevropa usulidagi me‘morchilik uslublari kirib kela boshladi. Bu jarayon bir nechta asosiy omillar asosida sodir bo‘layotgan edi. Birinchidan, O‘rta Osiyoga ruslar kirib kelgandan so‘ng, ular shahar arki hamda qo‘rg‘on devorini buzishgan va rus qal‘alarini bunyod etishgan. Bunday qal‘alar sof harbiy ko‘rinishga ega bo‘lib, asosan, tayanch va nazorat qilish uchun qurilgan edi¹. Bundan tashqari, rus qo‘shinlarining bostirib kirishlari va xonliklar o‘rtasidagi o‘zaro urushlar natijasida XVIII asrning oxiri va XIX asrning boshlarida me‘moriy obidalarning ko‘pchiligi vayron qilingan va qayta tiklanishi zarur bo‘lib qolgan edi². Ikkinchidan, rus kapitalizmi, boshqa til va dindagi xalqning O‘rta Osiyo hududlariga kirib kelib o‘rnashishi bevosita shahar tuzilishiga ta‘sir ko‘rsatdi. Uchinchidan, ayrim mahalliy hukmdorlarning me‘morchilik sohasida o‘tkazgan islohotlari natijasida yangicha uslublar o‘lkaga kirib keldi³. To‘rtinchidan, XX asr boshida shaharlar strukturasi temir yo‘llarning o‘tkazilishi ham katta ta‘sir ko‘rsatgan. Jumladan, shaharlarning temir yo‘llar o‘tgan hududlarida ishlab chiqarish zonalarini rivojlantirgan. Bu jihat bugungi kunda ham shaharlar strukturasi yaqqol ko‘zga tashlanadi⁴. O‘lkada temir yo‘l transportining paydo bo‘lishi, tosh yo‘l va obodonlashgan rus shaharchalarining qurilishi, qishloq xo‘jaligida ba‘zi ratsional usullar va yangi ekinlarning joriy qilinishi dehqonchilik va hunarmandchilikda ancha takomillashgan qurollarni ishlatish kabi o‘zgarishlar mahalliy xalqlarning xo‘jalik-madaniy rivoji hamda maishiy turmush tarziga asta-sekin ijobiy ta‘sir ko‘rsata boshladi. Toshkent,

¹ Короли М.А., Жўраев М.Р., Баймухамедов Б.А.Замонавий Тошкент (Меъморчилик тарихи ва аънаналари). Ўқув қўлланма, Тош.дав.техн. уни-ти, 1999 й. – 75-76 бетлар.

² Ўша асар. – 54-55 бетлар.

³ Ўша асар. – 61 бет.

⁴ Маматмусаев Т.Ш. ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИЙ ШАҲАРЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ. Архитектура бўйича фан доктори (dsc) диссертацияси автореферати. – Т., 2019. – 26 бет.

Samarqand, Farg'ona, Jizzax kabi shaharlarda boy tabaqa vakillari – rus turar joy inshootlariga o'xshash uylar qura boshladilar⁵.

Rus kapitalizmi kirib kelishi natijasida turarjoy binolari, savdo inshootlari, yangi tipdagi maktab, cherkov kabi fuqaro inshootlari bilan bir qatorda fabrika, zavod, bank kabi binolar ham qurila boshlandi. Ularning qurilishida rus an'anaviy me'morchiligi shakllari bilan bir qatorda Yevropada taraqqiy etgan gotika, Uyg'onish davrining barokko va klassisizm singari uslub belgilari namoyon bo'ladi. Yevropa me'moriy uslublariga mahalliy me'morchilik an'analari, qurilish materiallari, amaliy san'at namunalari ta'sir ko'rsatib, o'ziga xos yangiliklar yuzaga keldi. Xuddi shuningdek, O'rta Osiyo me'morchiligiga Yevropa muhandislik yutuqlari ham ma'lum darajada ta'sir ko'rsatdi. Jumladan, sanoat asosida ishlab chiqarilgan uzunchoq pishiq g'ishtlar, metall konstruksiyalar, qurilish materiallari, pechka singari yangi isitish sistemasi, cherdakli tomlar va boshqalar shular jumlasiga kiradi. Bunda ayniqsa turarjoy binolari qurilishi sohasida ko'plab o'zgarishlar sodir bo'ldi. Ahvol shunga yetib keldiki, inqilobga qadar mahalliy me'morchilikdagi Yevropa ta'siri yanada chuqurlashib, XX asrda yevropacha ko'rinishdagi juda ham noqulay binolar turlari paydo bo'ldi. Taxminan, bir asrlik vaqt ichida ming yilliklar davomida O'rta Osiyoda yuzaga kelgan, atrofi o'rab olingan hovlilari uying asosiy elementi qilib olingan imoratlar o'rniga o'ta noqulay tur – hovlining bir burchagigagina joylashtirilgan imorat qurish an'anaga aylanib qoldi⁶. Turkistonga ruslar ko'chib kelishining kuchayishi turli shaharlarda Yevropa va Sharq-Yevropa uslubida qurilgan binolarning paydo bo'lishiga olib keldi. Masalan, Toshkentdagi knyaz Romanov saroyidagi zallar o'zbek ustalari tomonidan sharqona bezatilgan. Shuningdek, bu davrda ruslarning ta'siri natijasida qadimiy shaharlar atrofida yo'ldosh shaharlar paydo bo'la boshladi.⁷

XULOSA. Turkistonga ruslar bosqini natijasida yangi me'moriy uslublar kirib keldi. Bu jarayonning borishiga bir nechta omillar sezilarli darajada ta'sir etib, yangi uslublarning tarqalishiga zamin yartadi. Me'morchilik bu davrda o'ziga xos uslubni taqazo etib, uch turda rivojlanib bordi. Ammo yangi uslublarning kirib kelishi ba'zi salbiy oqibatlariga olib kelganligini ham aytib o'tish joizdir. Taassufki, Yevropa muhandislik ilmi bilan birga kirib kelgan ilg'or qurilish va me'morchilik usullarini o'zlashtirishda bir yoqlamalikka yo'l qo'yildi. Yevropadan nimaki kirib kelsa, barchasi ilg'or va aksincha – mahalliy barcha an'analari zararli, eskirgan, degan noto'g'ri aqida yuzaga keldi. Natijada bir qator ijobiy me'moriy ilmlar unutildi. Shunday bo'lsa-da, bu davr me'morchilik madaniyati tarixida o'ziga xos ahamiyat kasb etdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Normatov K., Alimov SH.Q., Ernazarov R.U. va boshq. Madaniyatshunoslik: Darslik. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2017.
2. Qoraboyev U., Soatov G. O'zbekiston madaniyati. O'zR. Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. — T.: Tafakkur bo'stoni, 2011.
3. Аҳмедов М.К. Ўрта Осиё меъморчилиги тарихи: Олий ўқув юрт.учун ўқув қўлланмаси.— Т.: Ўзбекистон, 1995.
4. Короли М.А., Жўраев М.Р., Баймухамедов Б.А.Замонавий Тошкент (Меъморчилик тарихи ва аъъаналари). Ўқув қўлланма, Тош.дав.техн. уни-ти, 1999 й.
5. Маматмусаев Т.Ш. ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИЙ ШАҲАРЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ. Архитектура бўйича фан доктори (dsc) диссертацияси автореферати. – Т., 2019.
6. Писарчик А.К.. Народная архитектура Самарканда XIX – XX вв. Душанбе,

⁵ Normatov K., Alimov SH.Q., Ernazarov R.U. va boshq. Madaniyatshunoslik: Darslik. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2017. – 190-bet.

⁶ Аҳмедов М.К. Ўрта Осиё меъморчилиги тарихи: Олий ўқув юрт.учун ўқув қўлланмаси.— Т.: Ўзбекистон, 1995. – 133 бет.

⁷ Qoraboyev U., Soatov G. O'zbekiston madaniyati. O'zR. Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. — T.: Tafakkur bo'stoni, 2011. – 120-bet.

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

30-SENTABR

ANDIJON, 2024

Издательство "Дониш", 1974.